

Катица ТРАЈКОВА

Институт за македонски
јазик „Крсте Мисирков“ –
Скопје

ЗА КНИЖЕВНИТЕ ШКОЛИ ВО СРЕДНОВЕКОВНА МАКЕДОНИЈА

Македонско средновековно книжевно наследство, кое сведочи за една долга и богата културна традиција што се создавала со векови, се реализирало преку формирање книжевни школи, центри и скрипториуми. Во нив се одвивале разновидни активности: книжевни, просветни, научно-сознајни и идејно-творечки. Во книжевните школи, кои опфаќале поширок територијален простор, се градело единство на јазичните, правописните, стилските и на структурно-текстолошките карактеристики, создавајќи книжевна традиција поврзана со дејноста на препишувачите и нивните дела. Книжевните центри најчесто се идентификуваат со дејноста во манастирите, црквите каде што се реализирала понагласена продуктивност на книжевно-творечкиот процес, каде што се негувала и се чувала ракописната книга, се истакнувале пошироки и продлабочени развојни карактеристики, а организираноста се засновала на специјални калиграфски и други повисоки форми на училишта. Скрипториумот, пак, претставувал дел од книжевниот центар, кој егзистирал како самостојна средина за пишувачка или за преведувачка дејност.¹

Во средновековниот период Македонија била истакнат црковно-религиозен и културен центар на чиешто простори се формирале повеќе книжевни центри и скрипториуми. Според историските податоци, нивното создавање се поврзува со мисионерската дејност на св. Кирил и Методиј, реализатори на словенската духовна и културна традиција. Познато е дека браќата

---

¹ Илија Велев, *Проникнувања на традицијата и континуитетот* (Скопје: Институт за македонска литература, 2000), 45–46.

ја создале првата словенска азбука и извршиле превод на краткиот апракос. Тогаш за првпат е фиксиран во книжевна форма најстариот јазик на сите Словени во чија основа бил вграден говорот на македонските Словени од Солунско.

Историските податоци посочуваат дека формирањето на Охридската школа се поврзува со дејноста на св. Климент и Наум Охридски, носители на основните идеи на своите учители Кирил и Методиј. Нивното искуство во Моравската мисија не било само во служба на мисионерската дејност во согласност со тогашната византиска практика туку значело и нивно збогатување со нови духовни содржини. Суштината на дејноста на Климент и Наум е поврзување на мисионерската дејност со новите идеи за рамноправно вклучување на новите христијани во една универзална христијанска заедница преку создавање сопствен литургиски јазик и сопствена литература, и самостоен културен напредок и културен идентитет, создавајќи нова етапа во развојот на сесловенската писменост. Охридската книжевна школа се засновувала врз традициите на изворните идеи од Моравската мисија, што, всушност, значело создавање на една препознатлива традиција, чие влијание ќе се чувствува врз оформувањето на јазичниот израз на македонската писменост низ целото средновековие.

Како што споменавме, Охридската книжевна школа се карактеризира со особености што се типични за црковната, просветната и книжевната дејност на Климент и Наум Охридски. Тие се занимавале со разновидна книжевна дејност. Покрај преписувачката и преводната дејност, пишувале и оригинални состави по образец на византиската поезика, а просветителската дејност ја вршеле преку богослужбите.²

Според изворите, книжевниците од Охридската книжевна школа биле мошне активни како пишувачи на ракописни книги што биле потребни за извршување на богослужбата. Во скрипториумите се напишани стотици црковни книги, кои имаат карактеристични палеографски, графиски, орнаментолошки, текстолошки, литературни и јазични обележја за оваа школа. Во овој центар се негувала поголема приврзаност кон кирилometодиевската традиција, што значи конзервативност и архаичност на јазикот на текстовите. Кај ракописите се следи зачувување на текстуалната структура на

---

² Петар Х. Илиевски, *Појава и развој на писмото со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост* (Скопје: МАНУ, 2001), 262.

преводите, употреба на двоеров правопис, честа вокализација на големиот ер во текот на редакцискиот период, присуство на поархаична лексика, вклучувајќи ги и бројните стари грцизми, специфичности во графиските, фонетските и граматичките својства на ракописите.³ Во ова школа се користела глаголицата, како најпрепознатлив нејзин белег, речиси два века, а нејзини траги се среќаваат во кирилските ракописи од 13 и од 14 век. Сето ова зборува за еден изграден однос кон јазичната норма на наследениот писмен јазик и писмена култура што се базира врз почитта кон традицијата.

Во литературната дејност на оваа школа исто така се видливи основните принципи на Великоморавската школа изразени преку стремежот кон создавање функционално и стилски адекватен литературен израз, со зачувување на естетските квалитети на оригиналот, почитувајќи ја точноста и разбирливоста на преводот. Се јавува релативно слободен однос кон грчкиот оригинал, пренесувањето на содржината е во согласност со согледбата за неопходноста христијанската поука да биде пренесена на достапен јазик.⁴

Кога се зборува за традициите на Охридската школа, секогаш треба да се земе предвид континуитетот на една литературна дејност во еден подолг временски период, кој содржи одредени заеднички јазични и литературни црти и има заедничка културна програма што ја обединува дејноста на повеќе скрипториуми, манастирски училишта и цркви што гравитирале кон охридскиот духовен и културен центар. Во времето на Климент и Наум веќе била создадена богата литература. Биле преведени сите литургиски книги што се користеле за вршење богослужба, целата Библија, патристички текстови, потребни правни прирачници. Со писмената традиција од оваа школа се поврзуваат повеќе ракописи. Секако неизбежни извори се најстарите канонски глаголски текстови со библиска содржина, односно евангелијата, на пр. Асемановото изборно евангелие од втората половина на 10 век, потоа Синајскиот псалтир и Синајскиот требник од 11 век. Од кирилските текстови ќе ги споменеме: Битолскиот триод, посен триод од 12 век;

³ Блаже Конески, „Охридска книжевна школа“, во *Климент Охридски. Студии* (Скопје: 1986, 22–23).

⁴ Зденка Рибарова, „Охридските традиции во развојот на македонската црковнословенска писменост“, во *Предавања на XXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 21. VIII–4. IX 1992* (Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 1993), 54.

Охридскиот апостол, краток избран апостол од крајот на 12 век; Македонското евангелие на поп Јован, краток апракос од втората половина на 13 век; Болоњскиот псалтир со коментар од почетокот на 13 век; Кичевскиот октоих од средината на 13 век и др.

Дејноста на Охридската школа е позната и по богатата литературна дејност, преводна и оригинална. Мошне корисни податоци за преведувачката дејност во Охридската школа се среќаваат во Опширното житие за Климент (напишано од Теофилакт), според кое се вели дека Климент превел од грчки на словенски јазик дел од цветниот триод.

Во врска со оригиналните книжевни творби, несомнено треба да се спомене Климент, автор на голем број поучни и пофални слова, кои се карактеризираат со едноставност на изразот и стилот, наменети за основна христијанска поука на верниците, потоа хагиографски и химнографски текстови. Дел од овие творби, како, на пр., Претпразнични трипеснеци за раѓањето Христово, Општа служба за светители и Канон за празникот „Полагање риза и појасот на Богородица“ го содржат авторскиот потпис, додека други творби, пак, му се припишуваат врз основа на стилските одлики.

Скрипторска дејност била раширена и во северна Македонија, особено во 13 и во 14 век. Во многубројните цркви и манастири, под влијание на охридскиот духовен центар, се развила богата книжевна дејност позната како Кратовско-Лесновска книжевна школа. Во овој културен центар се развила мошне богата активност преку која се согледува вкрстување на Охридската школа со српската рецензија на црковнословенскиот јазик.

Во почетокот на 13 век во североисточна Македонија се менувале бугарската, византиската, српската власт сè до доаѓањето на османлиите. За разлика од охридската книжевна дејност за која е карактеристично, како што споменаваме, негувањето на глаголската писмена традиција и настанувањето на најзначајните ракописи од старословенскиот период, во Кратовско-Лесновскиот книжевен центар, во кој се негувале текстолошките, јазичните и правописните карактеристики на една поширока територија, настанале ракописи што со своите карактеристики дале обележје на една цела епоха од историјата на македонскиот јазик. Имено, мошне интересна тема за проучување од лингвистички аспект претставува контактот на овие ракописи со српската варијанта на црковнословенскиот јазик, што настанал како резултат на промените во општествено-политичкиот

живот во Македонија во тоа време. Во ракописите од оваа школа се одразиле развојните текови на посочената српска варијанта на црковнословенскиот јазик, најпрво преку рашкиот, а потоа преку ресавскиот правопис. Ракописите од оваа школа со своите карактеристични обележја претставуваат редакциска врска меѓу старословенските текстови од 12 век и текстовите од подоцнежниот црковнословенски период.⁵

Според истражувачите на оваа ракописна школа, првите книжевни творби од Леновскиот книжевен центар се поврзуваат со периодот кога бил изграден Лесновскиот манастир и кога се составиле првите текстуални варијанти на житието и на службата за пустиножителот св. Гаврил Лесновски.⁶ Богатото книжевно наследство од овој центар се карактеризира со своевидни правописно-јазични и текстуално-структурни специфичности. Имено, врските со Русија преку Света Гора влијаеле во ракописите што се препишувале во овој центар да се јавуваат текстуални варијанти специфични за руското ракописно наследство, како на пример пролозите, Станиславов, Лесновски-Ковачевиќев и Белградски пролог, од старата редакција на Константин Мокисиски, и полните апракосни евангелија од М'стиславовиот тип. Од богатата книжевна дејност од Кратово и Кратовско ги бележиме: Хлудовиот триод, посен и цветен триод од крајот на 13 век; Струмичкиот апостол, краток избран апостол од втората половина на 13 век; Радомировото евангелие, полн апракос од втората половина на 13 век; Добрејшовото евангелие, четвороевангелие од почеток на 13 век; Дечанскиот псалтир, литургиски псалтир со молитви од крајот на 13 век; Карпинското евангелие, полн апракос од крајот на 13 век; Карпинскиот апостол, полн избран апостол од почеток на 14 век; Кратовското евангелие, четвороевангелие од средината на 14 век; Лесновскиот паренезис од 1353 г. и др.

За ракописите од Кратовско-Лесновската книжевна школа се карактеристични повеќе одлики. Повеќеслојната структура на ракописите укажува на фактот дека во овие ракописи доаѓа до вкрстување на она што било поставено како литературна норма и

⁵ Кита Бицевска, „Традиционални особености во ракописите од Кратовско-Лесновскиот книжевен центар“, во *Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура, Прилози од научен собир одржан на 13–15 септември 1993* (Скопје: МАНУ, 1995), 155.

⁶ Велев, *Проникнувања на традицијата*, 59.

говорните особености на пишуваачот. Од правописните и фонетските карактеристики се бележат: едноеров правопис, односно употреба само на малиот ер, се следи поограничена замена на носовките, ретка или сосем отсутна вокализација на големиот ер, замена на ъ со а по с , х , замена на ѡ со оу , присуство на српско јазично влијание во подоцнежните текстови, особена кај оние што се датирани од 14 век, кај кои се следи постепена замена на традиционалната македонска ортографија со правописни системи од српски тип.

Појавата на средновековните книжевни центри има мошне значајна улога во градењето на континуитетот на македонската книжевност. Во нив се развивале книжевните, структурните и стилските тенденции, кои на средновековната книжевност ѝ даваат еден препознатлив белег олицетворен преку кирилородиевската традиција и нејзиниот континуитет. Македонската средновековна книжевност опфаќа широк дијапазон на ракописи со разновидна содржина, почнувајќи од библиските книги, потоа апокрифната литература, хагиографии, белетристичка проза, историографии, правни дела. За проучувачите на јазичните карактеристики на ракописите, особено се значајни оние ракописи што тематски се најстари сочувани текстови и кои по својата структура го претставуваат најстариот редакциски тип текстови. Голем дел од овие ракописи се монографски обработени од истакнати македонски и странски слависти, притоа потенцирајќи го значењето на јазичните карактеристики препознатливи за охридската и кратовско-лесновската книжевна традиција.

Иако голем дел од македонското ракописно наследство е зачувано само фрагментарно, сепак она што е зачувано дава јасна слика за карактерот на литерарно-нормативната, просветната и културната дејност на книжевните школи и многубројните скрипторски центри.

Katica TRAJKOVA

ON LITERARY SCHOOLS IN MEDIEVAL MACEDONIA

- s u m m a r y -

Macedonian medieval literary heritage, which testifies to a long and rich cultural tradition, was created in the literary schools, centers and scriptoria. The unity of language, spelling, style, as well as structural and textual characteristics was built here, creating literary tradition with the activity of transcribers and their works. Literary works in Old Church Slavonic were developed within two literary schools, the Ohrid School and the Kratovo-Lesново School.

Typical characteristic of the Ohrid Literary School is nurturing of Glagolitic written tradition; the manuscripts retained textual structure of the translations, usage of γ and ϵ , common vocalization of $\gamma > \circ$, archaic vocabulary including numerous old Hellenisms, specifics in the graphic, phonetic and grammatical properties of the manuscripts.

Typical characteristic of the Kratovo-Lesново School is multifaceted structure of the manuscripts which indicates that in these manuscripts there is an intersection of literary norm with the speech features of the writer. The following spelling and phonetic features are noted: usage of just γ or ϵ , more limited usage of the nasals, replacement of ς with α after c , x , replacement of δ with ou and intensive Serbian presence in the later texts.